

Не можна не відзначити, що на сьогодні актуальним є впровадження кредитно-модульної системи організації навчального процесу. Підручник забезпечує вивчення політології за сучасними педагогічними вимогами. Автори спрямовують пізнавальну діяльність на опанування навчального матеріалу за допомогою як аудиторної, так і значною мірою самостійної роботи.

Сучасності підручнику надає наявність навчально-методичного забезпечення: навчальна програма нормативного курсу, плани семінарських занять з політології, тестові завдання для самоконтролю, методичні поради для написання курсових, бакалаврських та магістерських робіт. Компакт-диск дає змогу використовувати цей навчально-методичний матеріал із застосуванням комп'ютера. Широкий список наукової літератури, підручників, методичної і дидактичної літератури дає можливість кожному студенту осягнути матеріал курсу політології. Привабливість праці надає і високий рівень поліграфічної культури, гарне художнє оформлення.

Свою працю автори закінчують зверненням до читача, у якому наголошують, що авторський колектив підручника висвітлив події і в українському політикумі, оскільки участь у політиці має бути усвідомленою.

Отже, ця праця є вагомим внеском у розширення дидактичної літератури з політології. Вона може бути використана вченими, викладачами вищих навчальних закладів III–IV рівнів акредитації, аспірантами і студентами, які вивчають засадничі принципи функціонування політики.

Підручник допомагає сформувати обізнаність у сфері сучасного політичного процесу, забезпечує підготовку з методологічного аналізу політичного життя, визначає необхідні світоглядні і ціннісні критерії, оцінки теперішніх суспільно-економічних подій, уміння пов'язувати політичні знання з суспільною практикою.

Я. Турчин., М. Гетьманчук

СВІТОВА КОМУНІСТИЧНА СИСТЕМА У XX ст. ТА ЇЇ ЖЕРТВИ

© Турчин Я., Гетьманчук М., 2009

Куртуа Ст., Верт Н., Панне Ж.-Л. та ін. «Чорна книга комунізму. Злочини, терор і репресії» / Пер. з фран. Я. Кравця. – Львів: «Афіша», 2008. – 711 с.

Більше десяти років тому побачило світ унікальне, на нашу думку, видання французького оригіналу «Чорної книги комунізму», яке сьогодні перекладене десятками мов світу у різних країнах. Необхідно зазначити, що в Україні, яку смертоносна стихія комунізму зачепила чи не найбільше, українською мовою вперше вона перекладена та видана лише у 2008 році. Вказана колективна праця групи європейських університетських науковців, за твердженням її провідного автора Ст. Куртуа, з'явилася як закономірна реакція на більш ніж дивний стан однобічного підходу до вивчення тоталітаризму в світі, коли численні дослідники займалися переважно проблемами нацизму, а комунізм, як найбільш страхотлива світова практика й ідеологія XX ст., ще й дотепер не дочекався міжнародного морального та кримінального засудження (с. 24–25).

У передмові під назвою «Злочини комунізму» (с. 23–46) її автор Ст. Куртуа подає глобальну оцінку комунізму як суспільному явищу, що бере свій початок від російського більшовизму із 1917 р. Особливо вражає подана загальна оцінка фізичних втрат людства, завданих комуністичними режимами. За підрахунками авторів вони дорівнюють 100 млн. осіб, а це значно перевищує кількість жертв, спричинених діяльністю фашизму: 1) Радянський Союз – 20 млн. убитих; 2) Китай – 65 млн.; 3) В'єтнам – 1 млн.; 4) Камбоджа – 2 млн.; 5) Північна Корея – 2 млн.; 6) Східна Європа – 1 млн.; 7) Африка – 1,7 млн.; 8) Афганістан – 1,5 млн.; 9) Латинська Америка – 150 тис.; 10) міжнародний комуністичний рух і неурядові комуністичні партії – 10 тис. (с. 25). Підводячи комуністичні злочини під висновки Нюрнберзького процесу над фашизмом, Ст. Куртуа закономірно вказує на їхню співвідповідність та співмірність. При цьому беруться лише злочини комунізму проти людства, які становлять суть терору. Вони як явища відповідають загальноприйнятій номенклатурі, якщо навіть мали специфіку проявів у якихось певних комуністичних режимах. Насамперед це стосувалося знищення людей різноманітними способами: розстрілом, повішенням, потопленням, побиттям палицями, застосуванням отрут і бойових газів; винищення голодом (якому не стали на перешкоді і від якого не рятували), депортаціями (смерть ставалася під час транспортування пішки чи в товарняках для худоби), засланнями та каторжними роботами (смерть від виснаження, холоду, голоду,

хвороб). Одночасно автор звертає увагу на випадки, які називаємо «громадянською війною», оскільки важко розрізнити те, що пов'язане із боротьбою між владою і опозицією, і те, що є масакою цивільного населення.

Найбільший інтерес викликає перший розділ праці «Держава проти свого народу» (с. 47–242), автором якого є Н. Верт. Це, по суті, змальована історія радянської комуністичної системи: 1) обставини перемоги більшовиків у Росії; 2) опрацювання В. Леніним та його наступниками системи терору на території колишньої Російської імперії (1/6 частина земної кулі); 3) становлення сталінського режиму; 4) запровадження колективізації; 5) голодомори (1921–1922 рр., 1932–1933 рр., 1946–1947 рр.); 6) реалізація більшовицької практики «великих стрибків»; 7) червоний терор 1937–1938 рр.; 8) виселення та депортації; 9) творення та функціонування імперії ГУЛАГу; 10) боротьба Й. Сталіна із сіонізмом. На підставі великої кількості поданих фактів автор склав перелік форм насильства і репресій, який розширює поле проблематики щодо механізму, розмаху та сенсу масового терору в СРСР. Для кращої структуризації досліджуваної тематики Н. Верт у розділі виділяє окремі цикли насильства та репресій. Він також звертає увагу на те, що перспективи подальшого дослідження проблеми повинні бути пов'язані із усуненням «чорних плям», найзагадковішою з яких є суспільна поведінка населення СРСР, яка витворилася у процесі застосування насильства, адже радянське суспільство стало не тільки жертвою комуністичної системи, але й дієвим учасником тогочасних подій.

Детальне ознайомлення з матеріалом розділу змушує також висловити декілька застережень щодо авторського висвітлення справжніх масштабів комуністичного терору в Україні. Вони зводяться до наступного: 1) найновіші дослідження Голодомору 1932–1933 рр. засвідчують, що автор подає занижені масштаби його жертв в Україні – 4 млн. (у цій же праці Ст. Куртуа називає цифру 6 млн.) (с. 29, 155); 2) до певної міри виглядає дивною суперечлива позиція автора щодо визнання етноцидного характеру Голодомору 1932–1933 рр. (необхідно зауважити, що на час виходу у світ українського видання Н. Верт прийшов до визнання Голодомору щодо українського населення – геноцидом) (с. 157, 679–680); 3) прослідковується маргінальне трактування автором чисток 1937–1938 рр., які сталінський режим здійснював в Україні; 4) відсутні об'єктивні оцінки терору і справжніх мотивів національного руху опору в Західній Україні 1941 – початку 1950-х рр. (с. 198–219).

Другий розділ праці «Світова революція, громадянська війна і терор», який підготували Ст. Куртуа, Ж.-Л. Панне, Р. Коффер, розглядає насамперед проблему «експорту» більшовицької революції за межі СРСР (с. 243–326). У частині розділу, присвяченому діяльності Комінтерну, висвітлюються масштаби операцій цієї організації 1920–1930-х років, пов'язаних із спробами встановлення комуністичних режимів у Польщі, Угорщині, Німеччині, Естонії, Болгарії, Китаю. Автори звертають увагу на те, що великий терор і репресії не оминули численних провідних діячів Комінтерну, а також лідерів європейських комуністичних партій. За прямими вказівками Й. Сталіна та його оточення активну участь в репресивних акціях щодо зарубіжних комуністичних діячів і партій брали зовнішні служби НКВС. Вражають описані авторами трагічні епізоди, в яких сталінський режим виявляє увесь свій цинізм: це передача нацистській Німеччині із СРСР німецьких, австрійських комуністів та антифашистів. Показані також особливості комуністичного терору під час боротьби НКВС з троцькізмом в СРСР та за його межами. Завершується розділ сторінками, які стосуються червоного терору в Іспанії, а також в країнах Заходу і Сходу.

У четвертому розділі «Інша Європа – жертва комунізму» автори А. Пачковський і К. Бартошек акцентують увагу на проблемах комуністичного терору в Центрально-Східній Європі після Другої світової війни (с. 327–412). Одна частина цього розділу висвітлює польський досвід взаємодії з комунізмом, друга – панування комунізму після «експорту» його радянської моделі в Чехословаччину, Угорщину, країни Південно-Східної Європи. Прослідковуючи репресії проти поляків, А. Пачковський підкреслює, що їх вважали одним із тих народів, які зазнали найбільше переслідувань від радянської влади, незважаючи на те, що апарат радянського терору створив поляк Ф. Держжинський, і багато його співвітчизників входили в кадри органів ВЧК, ГПУ, НКВС. Йдеться про механізми, властиві функціонуванню радянського репресивного апарату, роль традиційної ворожнечі між двома націями, закорінену в далекому мнущому, недовіру радянського керівництва, зокрема Й. Сталіна, до Польщі і поляків. К. Бартошек, своєю чергою, звертає увагу на те, що у світовій історії не часто встановленню нової влади в країнах Центральної Європи передувало таке пролиття крові. У них комуністи встановлювали насамперед апарат терору. Заяви деяких комуністичних керівників про «національний шлях до соціалізму» за радянським зразком слугували прикриттям справжньої стратегії усіх компартій Центральної та Південно-Східної Європи. Ця стратегія, зазначає автор, полягала у тому, щоб запроваджувати в життя більшовицьку доктрину і практику: 1) остаточно знищувати політичних, ідеологічних, духовних, реальних чи потенційних суперників і конкурентів; 2) для досягнення мети

використовувати усі доступні засоби – смертна кара, страти, довготривале ув'язнення, примусове виселення та еміграцію.

Для вітчизняних політологів та істориків велику цінність матиме четвертий «Азійські комунізми: між «перевихованням» і «масакрою» (с. 413–582) і п'ятий «Третій світ» (с. 583–652) розділи книги, які підготували автори Ж.-Л. Марголен, П. Рігульо, П. Фонтен, Ів Сантамарія, С. Булюк. Вищеназвані розділи присвячені малодослідженим в Україні проблемам: 1) аналізу розвитку і специфіки азійського комунізму та його терористичних методів управління у В'єтнамі, Китаї, Лаосі, Камбоджі, Північній Кореї; 2) поширенню і наслідкам комуністичної ідеології в Афганістані, Латинській Америці, Африці. Автори Ж.-Л. Марголен та П. Рігульо особливу увагу звертають на висвітлення причин живучості азійського комунізму, оскільки він ще й сьогодні функціонує у Китаї, Північній Кореї, В'єтнамі. В цих країнах прослідковуються повною мірою риси антинародного терору, пов'язані з концтаборами, чистками, «перевихованням ворогів народу» тощо. Порівняно з подібними європейськими режимами, зазначають дослідники, азійські комунізми мають свої особливості. За винятком Північної Кореї, окупованої СРСР у серпні 1945 р., вони виникли переважно як наслідок їхніх власних зусиль і набули здатість творити незалежні політичні системи, виразно позначені як націоналізмом, так і марксизмом-ленінізмом радянського походження.

Варто звернути увагу на післямову до книги під назвою «Чому?», автором якої є Ст. Куртуа (с. 653–678), і передмову до українського видання «Комунізм і Україна» (с. 5–22) члена-кореспондента НАН України О. Романіва. Основну увагу в них звернено на те, що долаючи засмічення, свідоме замовчування, автори цієї книги зробили спробу подати цілісну картину кримінальних злочинів, здійснених у комуністичному світі, – від убивств окремих осіб до масового винищення людності. Констатується й те, що падіння центрального осередку комуністичної системи у Москві в 1991 р. і можливість доступу до широкої документації, яку до цього часу старанно охороняли, становить лише певний етап досліджень над явищем, яким є комунізм у ХХ ст. Не випадково Ст. Куртуа вважає, що й надалі залишається без відповіді засадниче запитання «Чому?»: 1) чому сучасний комунізм, який виник у 1917 р., майже відразу перетворився на криваву диктатуру, а далі на злочинний режим?; 2) чому єдиною можливістю досягнення його цілей стало крайнє насильство?; 3) чому комуністична влада сприймала і впроваджувала в життя злочин як банальну, нормальну справу упродовж цілих десятиліть?; 4) чому Радянська Росія стала осердям, двигуном світової комуністичної системи, яка набула небаченого розвитку після 1945 р.?; 5) чому саме ленінсько-сталінський СРСР став моделлю сучасного комунізму? Осмислення та дослідження цих проблем у контексті українських реалій у подальшому сприятиме позитивним суспільним змінам на шляху розбудови незалежної України, вільної від пережитків комуністичного тоталітарного минулого.